

Drewniane świątynie odzyskują blask – prace konserwatorskie przy wybranych zabytkach północno-wschodniego dorzecza Sanu (północnej części województwa podkarpackiego) na przykładzie Ulanowa, Dąbrówki, Krzeszowa i Huty Krzeszowskiej

Bartosz Podubny

historyk sztuki
Narodowy Instytut Dziedzictwa
Oddział Terenowy w Rzeszowie

Słowa kluczowe: architektura sakralna, architektura drewniana, drewniane kościoły, drewniane cerkwie, prace remontowo-konserwatorskie

W PÓŁNOCNEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA podkarpackiego znajduje się powiat niżański obejmujący swoim zasięgiem obszar położony po obu stronach dolnego biegu Sanu. Drewniane świątynie, którym poświęcony jest niniejszy artykuł, leżą na terenie tego powiatu, w jego prawobrzeżnej części. Jeszcze do końca XIX wieku dominowały one w krajobrazie tutejszych miast i wiosek. Murowanymi wyjątkami były barokowy kościół w Bielinach, neoromański w Nisku czy neogotycka kaplica grobowa w Nisku-Warchołach. Pomimo procesu wymiany drewnianych świątyń na murowane, jaki wystąpił w 1. połowie XX wieku, lokalna architektura sakralna w dużej mierze zachowała swój drewniany charakter. Niestety, nadal zdarza się, że kościoły wykonane z tego materiału uważane są przez właścicieli za uciążliwy balast. Inaczej traktowane są zabytki w miejscowościach wymienionych w tytule – otaczane przez wieki opieką swoich duszpasterzy i wiernych, miały szansę dotrzeć do naszych czasów. W ostatnim okresie na tym niewielkim obszarze podjęto duży wysiłek organizacyjno-finansowy, aby zabezpieczyć i przywrócić do świetności drewniane świątynie i inne towarzyszące im zabytkowe obiekty. Warto przybliżyć ich historię i same realizacje remontowo-konserwatorskie¹, zwłaszcza że zabytki zlokalizowane w Dąbrówce,

Krzeszowie, Hucie Krzeszowskiej i Ulanowie są stosunkowo mało znane.

Region prawobrzeżny dolnego biegu Sanu to przykład terenu o dużych walorach turystycznych, które obecnie ogniskują się głównie wokół Ulanowa i jego tradycji flisackich. Natomiast szerzej traktowane materialne dziedzictwo kulturowe tego obszaru i leżący w nim potencjał nie zostały jeszcze należycie wyeksponowane. Tymczasem możemy tu wyróżnić przynajmniej kilkanaście ciekawych przykładów zabytkowych założeń – potencjalnych atrakcji przyciągających zwiedzających. Zainteresują one również konserwatorów, historyków sztuki, osoby zawodowo i z pasji zajmujące się ochroną zabytków.

Omawiany teren jest obszarem położonym nieco na uboczu, może nie całkiem zapomnianym, lecz mało odwiedzanym. Wynika to z jego niewielkiej rozpoznawalności, czego przyczyną może być między innymi słaba znajomość charakteryzujących go zabytków. Istnieje kilka aspektów tej sytuacji, do których należą: problematyka historycznej przynależności administracyjnej opisywanego obszaru, jego ukształtowanie, a w szczególności wpływ rzeki San, następnie odległość od stolicy województwa. Okresem, który w tym miejscu w szczególnie sposób odcisnął swoje piętno był czas zaborów. Wykształcona granica pomiędzy zaborem austriackim a rosyjskim, która na południe od Zawichostu nad Wisłą biegła w kierunku

południowo-wschodnim, podzieliła ten obszar w ten sposób, że prawy brzeg Sanu w pasie od kilku do kilkunastu kilometrów znalazł się we władaniu monarchii austro-węgierskiej. Wyjątkiem od tego był niewielki, około piętnastokilometrowy odcinek, w przebiegu którego granica oparła się o San, aby następnie odbić dalej w kierunku wschodnim². Spowodowało to, że część z omawianych miejscowości znalazła się w zaborze rosyjskim³ (Krzeszów, Huta Krzeszowska)⁴, część w austriackim (Ulanów, Dąbrówka)⁵. Zmiana granic państwowych i administracyjnych wymusiła również zmianę dotychczasowych struktur kościelnych. Kościoły ulanowskie, które wraz ze swoją macierzystą parafią w Bielinach przed rozbiorami znajdowały się w diecezji krakowskiej, zostały włączone początkowo do nowo powstałej diecezji tarnowskiej (1783), aby następnie zostać przekazane do diecezji przemyskiej (1786)⁶. Natomiast znajdująca się w diecezji przemyskiej rzymskokatolicka parafia w Krzeszowie oraz jej kościół filialny w Hucie Krzeszowskiej (od 1776 r. samodzielna parafia) zostały w 1809 roku włączone w strukturę diecezji lubelskiej⁷. Zmiany te nie dotyczyły cerkwi w Dąbrówce, która nadal pozostawała w swojej macierzystej diecezji z siedzibą w Przemyśle. Obecnie wszystkie opisywane świątynie są w użytkowaniu Kościoła rzymskokatolickiego i w wyniku reformy organizacyjnej Kościoła z 1992 roku Dąbrówka i Ulanów przynależą do diecezji sandomierskiej, a Krzeszów do zamojsko-lubaczowskiej.

Podział tego obszaru został powtórzony w okresie tworzenia struktur administracyjnych II Rzeczypospolitej, i tak województwo lwowskie odpowiadało części galicyjskiej, natomiast część po drugiej stronie granicy leżała w obrębie województwa lubelskiego⁸. Podobnie postąpiono po II wojnie światowej, w czasie podziału na tak zwane duże województwa. W tym przypadku dopiero reforma administracyjna z 1975 roku zerwała z podziałami ustanowionymi przez zaborców⁹. Patrząc poprzez pryzmat Podkarpacia, powstałe w jej wyniku województwa były tworem pozbawionymi logicznej podstawy – ich granice wytyczono sztucznie, bez umocowania w tradycji historycznej lub innych ugruntowanych przez lata zależnościach. Jednak, z drugiej strony, obiekty omawiane w artykule znalazły się w tym czasie w jednym województwie – tarnobrzeskim. Kolejna reforma z 1999 roku tworząca województwo podkarpackie częściowo

przywróciła granice ustalone w XIX wieku. Nie dotyczyło to terenu nas interesującego, czyli prawego brzegu Sanu – ta część, która najbliżej sąsiadowała z rzeką (między innymi Krzeszów i okolice), a przez ponad 150 lat podlegała ośrodkowi lubelskiemu, została na powrót włączona w obszar oddziaływania dawnej Ziemi Przemyskiej. Zerwanie z utrwalonym przez ponad półtora wieku porządkiem, powstałymi w tym czasie różnego rodzaju powiązaniami i wzajemnymi oddziaływaniami wytworzyło tutaj obszar swoistej *terra incognita*. Z jednej strony od kilkunastu lat ziemie te włączone są do Podkarpacia, a jednocześnie dalej wykazują widoczne związki z Lubelszczyzną. Podobnie jest w sferze badań naukowych, gdzie zauważyć można znacznie większe zainteresowanie nimi naukowców z Lublina czy Zamościa niż badaczy z Podkarpacia.

Podział opisywanych ziem pomiędzy Rosję i Austrię spowodował w pewnym stopniu nieodwracalne zmiany w strukturze komunikacyjnej doliny Sanu. Główne korytarze tranzytowe zostały wykształcone na lewym brzegu rzeki, który w całości kontrolowany był przez Austriaków. Uregulowali oni szlak drogowy prowadzący wzdłuż Sanu, począwszy od Jarosławia poprzez Leżajsk, w kierunku na Sandomierz, a następnie przeprowadzili linię kolejową o zbliżonym przebiegu¹⁰. Na prawym brzegu rzeki sieć komunikacyjna miała charakter lokalny, z głównymi drogami po stronie rosyjskiej zapewniającymi połączenie Krzeszowa z Biłgorajem i Tarnogrodem, które jednak były w fatalnym stanie technicznym¹¹. Ten ustalony przez zaborców szkielet połączeń przetrwał po dzień dzisiejszy zasadniczo bez większych zmian.

Mające miejsce w 2. połowie XX wieku zawirowania z podziałami administracyjnymi tego terenu wytworzyły sytuację mniejszej jego znajomości, w tym zabytków na nim położonych, nawet w przypadku służb konserwatorskich¹². Większe zainteresowanie drewnianą architekturą prawego brzegu Sanu przyszło, niestety, wraz z kataklizmem, który dotknął parafię w Ulanowie. Ta leżąca u ujścia Tanwi do Sanu miejscowość posiada dwie cenne drewniane świątynie – parafialną i drugą położoną na cmentarzu. W Wielki Piątek 29 marca 2002 roku ta ostatnia została najprawdopodobniej podpalona i w dużej mierze zniszczona przez żywioł płomieni¹³. Pozytywnym skutkiem tragicznego skądinąd wydarzenia było zwrócenie

uwagi służb konserwatorskich na inne drewniane kościoły i kaplice położone w promieniu kilku, kilkunastu kilometrów od Ulanowa¹⁴.

Świątynie w Ulanowie

Kościół pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej w Ulanowie jest świątynią filialną miejscowej parafii. Określany również jako kościół flisacki, był początkowo niewielką kaplicą, wybudowaną w 1690 roku. Jej pierwotne przeznaczenie nie jest obecnie znane¹⁵. Lokowanie świątyni poza terenem ówczesnego Ulanowa może wskazywać na pełnioną przez nią funkcję szpitalną, jednak najwcześniejszy znany przekaz potwierdzający ten fakt pochodzi dopiero z 1748 roku¹⁶. Nieco wcześniej, zapewne przed rokiem 1742 kaplica została rozbudowana o duży przedsionek¹⁷. W tym też czasie ustaliła się zapewne forma świątyni, która składała się z dwóch addycyjnych części. Pierwsza, starsza, jest częścią zasadniczą, złożoną ze zbliżonego do kwadratu korpusu nawy, oraz węższego od niego, zakończonego trójbocznie prezbiterium, do którego od północy przylega niewielka zakrystia. Nawa i prezbiterium zostały przekryte wysokim dachem o wspólnej kalenicy. Druga część kościoła to przedsionek o szerokości nawy i o zbliżonej do niej długości. Wyróżnia go specyficzne przekrycie, które nadaje jednocześnie szczególny charakter całej budowli. Zostało ono ukształtowane w formie dwóch połączonych u podstawy dachów namiotowych, zwieńczonych dużymi latarniami o cebulastych hełmach. Budowla ta, od wieków funkcjonująca na nadtanewskiej nekropolii, stanowi interesujący przykład zabytkowej drewnianej architektury sakralnej. Ryszard Brykowski w rozplanowaniu starszej struktury upatruje trwającej jeszcze tradycji gotyckiej. Natomiast formę przedsionka określa jako interpretację dwuwieżowego rozwiązania fasady kościoła, pojawiającego się w drewnianej architekturze sakralnej doby baroku. Cmentarz, na terenie którego obiekt obecnie się znajduje, założono około 1785 roku¹⁸.

Świątynia flisacka była remontowana pod koniec XVIII wieku oraz w roku 1856. Natomiast w 1866 roku wykonano prace mające na celu renowację polichromii¹⁹. W 1900 roku dachy zostały pokryte blachą ocynkowaną; rok wcześniej wybudowano murowaną trójprielotową bramkę-dzwonnicę prowadzącą na

cmentarz²⁰. Kolejne odnotowane prace przy cmentarnym kościele były prowadzone w latach 1980-1981: poddano renowacji polichromie oraz wymieniono zniszczone elementy drewniane²¹. Następne działania związane były już z ratowaniem zabytku po pożarze, który wyjątkowo nie zniszczył świątyni w całości, jak to ma zwykle miejsce w przypadku obiektów drewnianych. Jego epicentrum znajdowało się w części nawowo-prezbiterialnej, a zniszczeniu uległy głównie ołtarze, polichromie, więźba dachowa oraz nadpalona została południowa część zrębu prezbiterium. Ówczesny ksiądz proboszcz Józef Lizak, w uzgodnieniu ze służbą konserwatorską i z dużym poparciem miejscowej społeczności (il. 1), szybko podjął decyzję o odbudowie kościoła²². Warto podkreślić, że dzięki zaangażowaniu ze strony parafii, władz, służb konserwatorskich i wykonawców w przeciągu pół roku (od maja do października 2002 r.) zdołano zabezpieczyć strukturę obiektu, przeprowadzić prace przy jego częściowej rekonstrukcji oraz prace remontowo-konserwatorskie (il. 2). Wykonano również wszystkie konieczne instalacje²³, a także zabezpieczenie polichromii objętej

1. Ulanów – kościół cmentarny przed pożarem. Pocztówka – cegielka na odbudowę. Ze zbiorów autora

1. Ulanów – the cemetery church before the fire. Postcard which can be bought for financial support of reconstruction. From the author's collection

pożarem i konserwację tych partii, które nie zostały zniszczone (przedśionek)²⁴. Następny etap prac ograniczony został do wystroju i wyposażenia. Prowadzone w ciągu kilku lat działania polegały na odtworzeniu barokowych (z XVIII w.) struktur ołtarza głównego (il. 3) oraz dwóch ołtarzy bocznych, a także prospektu organowego (koniec XVIII w.), wykorzystując – gdzie to było możliwe – zachowane po pożodze elementy. W przypadku ambony, która była najmniej uszkodzona, wystarczyło przeprowadzić konserwację estetyczną i techniczną. Duży zakres prac wiązał się z rekonstrukcją bardzo bogatej polichromii o późnobarokowym i eklektycznym charakterze (XVIII i XIX w.), wykonanej w rzadko występującej technice temperry na płótnie, naklejonym następnie na ściany. Prace te były możliwe w dużej mierze dzięki dokumentacji fotograficznej polichromii wykonanej w latach 80. XX wieku oraz zachowanym szczątkom²⁵. Wymownym znakiem było odstąpienie od konserwacji spalonego krucyfiks i umieszczenie go na belce tęczowej (il. 4).

Należy zaznaczyć, że sami ulanowianie wykazali duże wsparcie dla prowadzonych prac, zarówno ci mieszkający w Polsce, jak również emigranci

przebywający głównie w USA. Wymienić trzeba także nazwiska przedstawicieli służb konserwatorskich: Dominika Komady, kierownika WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu, oraz Mariusza Czuby – ówczesnego Podkarpackiego Konserwatora Zabytków. Zwieńczeniem prac prowadzonych przy kościele pw. Świętej Trójcy była jego rekonskrecja dokonana 22 maja 2005 roku przez biskupa sandomierskiego Andrzeja Dzięgę²⁶.

W 2012 roku rozpoczęły się prace remontowe przy kościele parafialnym pod wezwaniem Jana Chrzciciela i św. Barbary w Ulanowie, kolejnej drewnianej budowli, której poświęcony jest ten artykuł (il. 5). Miasto Ulanów zostało założone na początku XVII wieku u ujścia Tanwi do Sanu (takie położenie miało zagwarantować mieszkańcom powodzenie w handlu wykorzystującym spływ towarów Sanem i Wisłą do Gdańska) na podstawie przywileju króla Zygmunta III Wazy przez Stanisława z Ulimy²⁷. Centrum jego majątku ziemskiego znajdowało się w pobliskiej wsi Bieliny. Według Wilhelma Gaja-Piotrowskiego prawdopodobnie brak zapewnienia niezbędnego uposażenia zadecydował, że ufundowany po lokacji miasta

kościół był od początku świątynią filialną parafii w Bielinach. Podobny status miał omawiany już kościół Świętej Trójcy. Ciekawostką jest, że taka sytuacja – kiedy świątynia miejska była filią parafii wiejskiej – trwała aż do 1928 roku²⁸.

Powstanie kościoła pod obecnym wezwaniem świętego Jana Chrzciciela i świętej Barbary jest datowane w literaturze na 1643 rok²⁹ (il. 5). Wspomniany już badacz W. Gaj-Piotrowski zdecydowanie temu oponuje i na podstawie lustracji ulanowskiej świątyni z 1646 roku przesuwą datowanie pierwszej budowli na czas przed 1636 rokiem, kiedy poświęcił ją były sufragan krakowski, Tomasz Oborski. Co więcej, jego zdaniem owa świątynia nie przetrwała; w 1652 roku powstała nowa, która została zniszczona wraz z miastem

w 1656 roku przez wojska szwedzkie. Gaj-Piotrowski nie precyzuje, czy po kataklizmie z 1656 roku kościół został wybudowany na nowo, czy odbudowany³⁰, przyjmujemy więc datowanie na lata 50. XVII wieku. Powyższe informacje skłaniają do postulatu, aby w trakcie planowanych prac remontowych wykonać szczegółowe badania pozwalające na ustalenie daty powstania obiektu.

Kościół został usytuowany w południowo-zachodnim narożniku rynku ówczesnego miasta Ulanowa. Powstała budowla w typie trójnawowej hali, gdzie szerokość nawy głównej odpowiada szerokości prezbiterium. To ostatnie, trójbocznie zakończone, jest niższe od części nawowej i przekryte osobnym dachem. Ściany korpusu nawowego i prezbiterium wzmocnione są lisciami. Od północy do prezbiterium przylega piętrowa zakrystia (wzmiankowana już w XVIII w.³¹), od południa odpowiada jej drugie, zapewne późniejsze, niskie pomieszczenie pomocnicze. Bryłę kościoła urozmaicają dodatkowo większych rozmiarów przedsionek przed elewacją frontową oraz niewielki w elewacji południowej. Nieznany jest czas powstania wymienionych wyżej przybudówek.

Wyposażenie wnętrza to przykład wielowiekowego nawarstwiania się fundacji właścicieli Ulanowa,

2. Ulanów – kościół cmentarny. Fot. B. Podubny, 2013

2. Ulanów – the cemetery church. Photo by B. Podubny, 2013

3. Ulanów – kościół cmentarny, prezbiterium. Fot. B. Podubny, 2012

3. Ulanów – the cemetery church, presbytery. Photo by B. Podubny, 2012

4. Ulanów – kościół cmentarny, krucyfiks. Fot. B. Podubny, 2012

4. Ulanów – the cemetery church, crucifix. Photo by B. Podubny, 2012

5

księży i miejscowej ludności, której specyficzne zajęcie, jakim było flisactwo, zostało w nim także zaakcentowane. Bogato wyposażone wnętrze (il. 6) oddziałuje tym bardziej, że skonstrastowane jest ze skromnie ukształtowaną bryłą świątyni. Zdobiąca je polichromia z elementami iluzjonistycznymi utrzymana jest w późnobarokowej stylistyce. Powstała najprawdopodobniej w 1868 roku – na jednym z malowideł zachowała się sygnatura: pinxit Karpi(nel)(?) 1868³². Artysta pokrył ściany i sklepienia wieloma wizerunkami pojedynczych świętych, jak również rozbudowanymi scenami wielopostaciowymi³³. Spośród elementów wyposażenia należy zwrócić uwagę na komplet czterech późnobarokowych nastaw ołtarzowych (2. połowa

XVIII w.), z których część stylistycznie nawiązuje do ołtarzy ze świątyni krzeszowskiej, opisaną poniżej.

Ulanowska świątynia była remontowana w latach 1724-1726 (nowy gont na dachu), 1751, 1758 (nowa wieżyczka na sygnaturkę)³⁴. W czasie prac w 1868 roku została najprawdopodobniej wykonana obecnie istniejąca polichromia. Nie do końca wiadomo, jakie prace były wykonane na przełomie XIX i XX wieku, ale w 1901 roku świątynia została przekryta blachą i była w dobrym stanie³⁵. Podobną informację o kondycji kościoła odnotowano podczas wizytacji parafii w 1911 roku, dodając że był on odnowiony³⁶. Kolejne prace prowadzono w 1959 roku³⁷. Następnie w latach 1976-1979 wykonano liczne prace zarówno przy samym budynku, jak i jego wyposażeniu³⁸. Wraz z początkiem trzeciego tysiąclecia co kilka lat wykonywano drobne prace remontowe. W latach 1999-2000 przeprowadzono konserwację szalunku³⁹. Począwszy od 2007 roku rozpoczęto działania mające na celu remont kościoła w większym zakresie. W 2010 roku zakupiono blachę miedzianą celem wymiany pokrycia dachowego⁴⁰. W 2012 roku przystąpiono do prac zabezpieczających świątynię. W pierwszym rzędzie wykonano nowe, kamienne fundamenty, wymieniono zniszczone podwaliny oraz zabezpieczający je fartuch, który pokryto blachą miedzianą (dotychczas był odeskowany)⁴¹. W dalszej perspektywie planuje się przeprowadzić remont więźby dachowej wraz z wymianą, jak już

6

7

wspomniano, jej pokrycia. Kolejnym wyzwaniem będzie zadbanie o estetykę zewnętrzną świątyni, remont szalunku, wymiana lub konserwacja stolarki. Zapewne po skończeniu prac przy budynku następnym etapem będzie konserwacja cennej polichromii, która już w tym momencie wymaga zabezpieczenia. Wprawdzie działania zmierzające do przywrócenia świetności ulanowskiej parafii zostały dopiero rozpoczęte, można jednak mieć nadzieję, że przykład kościoła cmentarnego będzie mobilizować do ich sfinalizowania.

Dawna cerkiew w Dąbrówce

Niezmiernie interesującym, a jednocześnie najmniej zbadanym jest parafialny kościół pod wezwaniem świętego Onufrego i Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny w znajdującej się nieopodal Ulanowa Dąbrówce (il. 7). Już samo wezwanie wskazuje, że była to kiedyś cerkiew – funkcję kościoła

rzymskokatolickiego pełni od niespełna pół wieku. Do lat 40. XX wieku była jedną z najdalej na północ położonych cerkwi obrządku greckokatolickiego eparchii przemyskiej. Niewielka wieś Dąbrówka (w XIX w. określana też jako Dombrówka) była siedzibą parafii greckokatolickiej o znacznej liczbie wiernych (1867 r. – 1366 dusz, 1938-1939 – 1640), która rozkładała się wszakże na bardzo duży obszar położony w promieniu kilkudziesięciu kilometrów od miejscowości. Dąbrowieccy grekokatolicy byli natomiast niewielką społecznością, liczeni wraz z pobliską Rudą Tanewską w 1867 roku stanowili grupę zaledwie 215 wiernych (niewiele więcej przed II wojną światową – 244)⁴². Pod koniec II wojny światowej społeczność ukraińska częściowo opuściła Dąbrówkę. W 1945 roku diecezji rzymskokatolickiej w Przemyślu udało się bez większych problemów przejąć cerkiew⁴³ i utworzyć we wsi wikariat-ekspozyturę parafii w Kurzynie Średniej⁴⁴, która w późniejszym czasie została pełnoprawną parafią.

Brak źródeł, na obecnym etapie badań, nie pozwala jednoznacznie datować świątyni. W tomie *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce* opracowanym przez Kazimierę Kutrzebiankę lata budowy zostały określone w przedziale 1767-1775⁴⁵. Według niedatowanej notatki referenta Powiatowej Rady Narodowej w Nisku, który w czasie inspekcji cerkwi przeglądał księgi parafialne, świątynia powstała na podstawie dekretu

5. Ulanów – kościół parafialny, elewacja północna. Fot. B. Podubny, 2013

5. Ulanów – parish church, northern elevation. Photo by B. Podubny, 2013

6. Ulanów – kościół parafialny, wnętrze. Fot. B. Podubny, 2011

6. Ulanów – parish church, interior. Photo by B. Podubny, 2011

7. Dąbrówka – kościół parafialny. Fot. B. Podubny, 2013

7. Dąbrówka – parish church. Photo by B. Podubny, 2013

wydanego przez kancelarię królewską w Warszawie z dnia 3 lipca 1769 roku. Dalej wynotował, że wybudowana została przez Rusinów, którzy zostali sprowadzeni z okolic Lwowa, aby wystawić dwór w niedalekim Zarzeczcu i osiedli w Dąbrówce⁴⁶. Natomiast schematyzmy podają różne daty budowy cerkwi: raz jest to 1768 rok⁴⁷, raz 1769⁴⁸, innym razem 1772⁴⁹. Istniejący nad portalem prowadzącym do nawy ruski napis podaje najprawdopodobniej datę 1769⁵⁰. W latach 1883-1885 cerkiew została oszalowana⁵¹ oraz ozdobiona polichromią⁵². Po wstępnym przeanalizowaniu struktury

objektu, jego planu oraz przede wszystkim konstrukcji więźby dachowej⁵³ nasuwają się jednak dość duże wątpliwości co do przedstawionego datowania. Zostaną one wyjaśnione po krótkim opisie budowli.

Cerkiew w Dąbrówce jest niewielką drewnianą świątynią usytuowaną w pewnym oddaleniu od zwartej zabudowy wsi. Teren przycerkiewny wyróżnia w krajobrazie otaczający ją wieniec starodrzewu. Na osi głównego wejścia postawiono ceglana bramkę-dzwonnicę. Na wschód od założenia rozpościera się zabytkowa nekropolia, na której można odnaleźć kilka cennych przykładów sztuki sepulkralnej. Dąbrowiecka świątynia jest budowlą orientowaną, o konstrukcji zrębowej, której ściany zostały wzmocnione dwustronnymi lisicami i oszalowane z listwowaniem. Zwieńczenia ścian zdobią profilowane gzymsy. Strzelista bryła cerkwi nakryta jest dwuspadowym dachem o wspólnej kalenicy. Składa się z krótszego, a szerszego od prezbiterium korpusu nawowego oraz części prezbiterialnej, zakończonej trójbocznie, z niewielką zakrystią od północy. W późniejszym okresie do elewacji

frontowej został dostawiony nieco przysadzisty przedświecznik. We wnętrzu zastosowano płaskie stropy. Część korpusu nawowego odpowiadająca prezbiterium została zaznaczona wzdłużną belką. Wyznaczono tym samym boczne części nawy, co charakterystyczne, o obniżonym względem centralnej części stropie. We wschodniej partii nawy umieszczono nadwieszony chór, wsparty na delikatnych słupach. Jak na obiekt teoretycznie z przełomu lat 60. i 70. XVIII wieku, interesującym zjawiskiem jest wspólna dla nawy i prezbiterium storczykowa więźba dachowa.

Reasumując, w omawianym przypadku mamy do czynienia ze świątynią o krótkiej, szerokiej nawie, długim prezbiterium, wysokim zrębem, którą przekrywa wysoki dach, o storczykowej konstrukcji więźby wspólnej dla nawy i prezbiterium. Rozplanowanie, konstrukcja oraz proporcje bliższe są rozwiązaniom zapóźnionych ustrojów budowlanych świątyni o proveniencji późnośredniowiecznej niż, sugerowanym powyższymi datami, pochodzącym z późnego baroku. W porównaniu z drewnianymi świątyniami istniejącymi w najbliższej okolicy, a więc mogącymi oddziaływać na budowany w Dąbrówce obiekt, stylistycznie bliżej mu do powstałych w XVII wieku świątyni w Ulanowie (lata 50. XVII w. kościół parafialny, 1690 r. kościół cmentarny) niż tych pochodzących z XVIII wieku w Hucie Krzeszowskiej, czy tym bardziej w Krzeszowie.

Posługiwanie się określeniem tego obiektu jako cerkwi wydaje się nieadekwatne do jego formy – ukształtowany został bowiem w duchu budownictwa charakterystycznego dla rytu łacińskiego, a nie wschodniego. Potwierdzenie tego znajdujemy w zapisach z wizytacji cerkwi w Dąbrówce z 1817 roku, gdzie dosłownie stwierdzono: „Cerkiew ta nie jest fundowana podług struktury obrządku Greckiego, ale fundowana jest na wzór kościoła Łacińskiego”⁵⁴. Można postawić hipotezę, że świątynia była wybudowana dla ludności wyznania rzymskokatolickiego

8. Dąbrówka – kościół parafialny, wnętrze. Fot. B. Podubny, 2013

8. Dąbrówka – parish church, interior. Photo by B. Podubny, 2013

9. Dąbrówka – kościół parafialny, ołtarz główny. Fot. B. Podubny, 2013

9. Dąbrówka – parish church, main altar. Photo by B. Podubny, 2013

(śledząc schematyzy łańskie i grekokatolickie odnośnie Dąbrówki, katolików obrządku łańskiego było wyraźnie więcej w miejscowości niż grekokatolików), która do powstania parafii w Kurzynie (1913 r.) podlegała odległej o około 17 kilometrów parafii w Pysznicy⁵⁵. Natomiast w późniejszym czasie została przekazana grekokatolikom. Powyższe bardzo krótkie rozważania pokazują, jak interesujący jest to obiekt, dotąd właściwie niezauważony w literaturze⁵⁶, wymagający przeprowadzenia szczegółowych badań architektonicznych i kwerendy archiwalnej.

W latach 60. XX wieku niewielka wspólnota parafialna (około sześciuset wiernych) podjęła wysiłek przeprowadzenia remontu świątyni, której oszalowanie, a w szczególności fartuch zabezpieczający podwaliny były dotknięte korozją biologiczną oraz niszczone przez drewnojady. Pokrycie dachowe i orynnowanie również wymagały podjęcia pilnych prac. Zajmujący się tą sprawą z ramienia służb konserwatorskich Jerzy Żurawski sugerował wymianę szalunku na gontowy, jednak jego postulat nie został zrealizowany. To, co wykonano, to zmiana pokrycia dachowego na nową blachę oraz wymiana stolarki okiennej z wprowadzeniem nowych podziałów z motywem „półsłoneczka”⁵⁷. Najprawdopodobniej nie remontowano szalunków, które zostały wymienione w 1979 roku. Nieco wcześniej (1972 r.) przeprowadzono prace konserwatorskie przy ołtarzach i polichromii⁵⁸ (il. 8). Przypuszczalnie w tym czasie została zlikwidowana belka tęczowa, którą opisuje w *Katalogu...* Kutrzebianka i dokumentuje zdjęcie z karty zielonej z 1959 roku⁵⁹.

Kolejny remont miał miejsce po prawie trzydziestu latach. W 2006 roku została przygotowana jego dokumentacja. Następnie wpisano świątynię do rejestru zabytków. Przez parę kolejnych lat zbierano blachę miedzianą, którą zamierzano zastąpić istniejącą⁶⁰. Właściwe prace remontowe rozpoczęły się w 2009 roku, wtedy też wymieniono najbardziej zniszczone elementy więzby dachowej, wykonano nowe pokrycie oraz obróbki blacharskie, nowy fartuch, założono nową instalację elektryczną. Wymieniono też stolarkę, starając się powtórzyć formę dotychczasowej. Nowe okna poprzez zastosowanie pozornych szprosów wewnętrznych nie do końca korzystnie wpasowują się w bryłę drewnianej świątyni. W trakcie remontu niestety nie było wiadomo, jak wyglądała zabytkowa stolarka, która została zlikwidowana około lat 60. XX

wieku. Przy kolejnej wymianie należałoby dążyć do przywrócenia jej formy. W kolejnych latach kontynuowano prace przy świątyni: w 2010 roku założono nową instalację przeciwpożarową, w 2011 roku wymieniono podłogi (drewniane) oraz zamówiono nowe ławki. W czasie prowadzonych inwestycji wymieniono również instalację nagłośnieniową oraz uregulowano gospodarkę opadową⁶¹. W 2013 roku zostało wpisane do rejestru zabytków ruchomych wyposażenie świątyni wraz z bardzo cennym ołtarzem głównym (il. 9) datowanym na 2. połowę XVII wieku. Podejmowane są działania mające na celu przeprowadzenie jego konserwacji.

Zespół kościelny w Krzeszowie

Niezwykłą świątynią jest kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie. Strzelista sylweta budowli (il. 10) położonej na wysokim i stromym wzniesieniu (ponad 40 m różnicy pomiędzy poziomem Rynku

a wzgórzem) dominuje nad byłym miasteczkiem. Wieńcząca ją sygnaturka, wyrastająca ponad korony masywu zieleni starodrzewu, góruje nad doliną Sanu, widoczna już z kilku/kilkunastu kilometrów. Krzeszów, jako najstarsza miejscowość na tym terenie, posiada bogatą i burzliwą historię⁶². Zamoyscy, którzy od lat 80. XVI wieku weszli w jego posiadanie, w dużym stopniu przyczynili się do rozwoju Krzeszowa, włączając go w 1590 roku w skład tworzonej Ordynacji Zamojskiej. Wtedy też, będąc głównym portem dla towarów eksportowanych przez ordynację, przeżywał on swoją świetność, otrzymując w 1640 roku prawa miejskie⁶³. Zamoyskim, a w szczególności ordynatorowej Antoninie z Zahorowskich, Krzeszów zawdzięcza swoją największą chlubę – wzniesioną w latach 1727-1728 monumentalną, drewnianą świątynię⁶⁴. Jest to jeden z największych drewnianych kościołów na Podkarpaciu, wybudowany jako trójnawowa hala z transeptem, z typowym prezbiterium ze skarbcem i zakrystią po bokach. Ta czerpiąca z tradycji murywanej architektury sakralnej budowla⁶⁵ otrzymała ciekawie rozwiązaną kruchtę, o wysokości ścian równej korpusowi nawowemu, która w kościele murowanym

byłaby odpowiednikiem frontowej wieży. Fundatorzy nie ograniczyli się do wystawienia świątyni,łożyli również na dzieła zdobiące jej wnętrze – przykłady wysokiego kunsztu artystycznego, w szczególności snycerskiego epoki baroku. Ołtarz główny autorstwa Michała Wurtzera młodszego⁶⁶ i ołtarze boczne pochodzące z warsztatu Thomasa Huttera to tylko niektóre z cennych elementów wyposażenia⁶⁷.

Kościół był remontowany w 1898 roku. Doszło wtedy do ważnych zmian w jego wyglądzie. Gont pokrywający zrąb został zdjęty, a na jego miejsce położono szalunek. Wieżyczki otrzymały nowe pokrycie w postaci blachy. W 1902 roku prezbiterium

10. Krzeszów – kościół parafialny. Fot. B. Podubny, 2011

10. Krzeszów – parish church. Photo by B. Podubny, 2011

11. Krzeszów – kościół parafialny, ołtarz św. Jana Nepomucena przed konserwacją. Fot. B. Podubny, 2006

11. Krzeszów – parish church, altar of St. John of Nepomuk before conservation. Photo by B. Podubny, 2006

12. Krzeszów – kościół parafialny, ołtarz św. Jana Nepomucena po konserwacji. Fot. B. Podubny, 2013

12. Krzeszów – parish church, altar of St. John of Nepomuk after conservation. Photo by B. Podubny, 2013

wzbogaciło się o cztery witraże z wizerunkami świętych. Działania I wojny światowej odcisnęły się także na krzeszowskim zabytku – został ostrzelany⁶⁸, co doprowadziło do zniszczeń, które zapewne stały się powodem prac prowadzonych w latach 1918-1922⁶⁹ (niestety nie znamy obecnie pełnego ich zakresu⁷⁰). Planowano kolejne prace remontowe, dla których

11

kosztorys sporządzili dwaj studenci Politechniki Warszawskiej. Prawdopodobnie miały one dotyczyć kościoła, dzwonnicy i ogrodzenia, ponieważ na remont tych obiektów rozpoczęto zbierać fundusze w 1923 roku⁷¹. Istotna dla formy zewnętrznej budowli była wymiana pokrycia dachowego w 1939 roku i zastąpienie gontu blachą⁷². Pod koniec II wojny światowej spłonął częściowo jej szczyt, lecz szkody zostały od razu usunięte⁷³. Drobne prace były prowadzone jeszcze w latach 1950, 1976, 1983, 1991⁷⁴.

Kościół krzeszowski jest częścią większego zabytkowego założenia kościelno-plebańskiego, które – co ciekawe – w całości zachowało jednorodność budulca (nawet plebania, zwykle pierwszy element „do wymurowania”, przetrwała jako obiekt drewniany). Świątyni towarzyszy położona na zachód od niej i na

jej osi dwukondygnacyjna dzwonnica z 1898 roku⁷⁵ oraz znajdująca się pomiędzy kościołem a dzwonnica drewniana kaplica z 1905 roku⁷⁶. Dalej na północny zachód stoi rozłożysta, parterowa plebania z 1890 roku⁷⁷. Budynek, którego frontowa (południowa) elewacja poprzedzona została gankiem, nakryto wysokim dachem naczółkowym. Ostatnim zabytkowym obiek-

12

tem wchodzącym w skład zespołu jest położony na północny wschód od świątyni budynek wikarówki/wikariatu. Wystawiony w 1920 roku na miejscu starszego zniszczonego w czasie I wojny światowej, mieścił mieszkania dla księdza wikarego, organisty oraz kościelnego⁷⁸, a obecnie jest wykorzystany w części na izbę pamięci⁷⁹.

W 2006 roku przy zespole kościelnym w Krzeszowie rozpoczęły się zakrojone na szeroką skalę prace remontowo-konserwatorskie. Należy w tym miejscu wspomnieć o Stowarzyszeniu Miłośników Ziemi Krzeszowskiej „Rotunda”, które je zainicjowało i konsekwentnie rok po roku zbiera na nie fundusze. Zawiązane w 2006 roku przez grupę miejscowych pasjonatów, stawia sobie za cel prowadzenie prac przy „renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych

znajdujących się na terenie gminy Krzeszów, w szczególności kościoła parafialnego pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie⁸⁰. Dzieło konserwacji, rozpoczęte za kadencji księdza proboszcza Leszka Kutery, jest kontynuowane we współpracy z jego następcą – księdzem Stanisławem Kolano.

Prace remontowe musiały być podjęte w szybkim tempie – ceglane fundamenty były w złym stanie i podciągały wilgoć, co przekładało się na niszczenie

13

dolnych belek zrębu. Sytuacja ta powodowała między innymi odchylenie od pionu ścian, w szczególności w transepcie. Prace przy kościele⁸¹ trwały w sumie trzy lata, od 2006 do 2008 roku, i miały głównie na celu zabezpieczenie statyki kościoła poprzez wykonanie nowych fundamentów z kamienia polnego, wmontowanie podwaliny na pełnym obwodzie świątyni, wymianę części dolnych belek zrębu. Dla zabezpieczenia dolnych partii ścian wykonano nowy fartuch z blachy tytanowo-cynkowej. W dalszej kolejności wykonano nowy szalunek świątyni, zamontowano nową stolarkę okienną, wykonano obróbki blacharskie oraz kamienną płytę odbojową. Wewnątrz kościoła prace

polegały na wymianie części słupów oraz założeniu nowej drewnianej podłogi. Następnie podjęto działania w celu zabezpieczenia drewnianej świątyni – wykonano instalacje Systemu Sygnalizacji Pożaru i Systemu Sygnalizacji Włamania i Napadu oraz wyremontowano odgromową. W 2009 roku przystąpiono do prac konserwatorskich przy wyjątkowo cennym wyposażeniu. Pierwszymi obiektami poddanymi konserwacji były rozbudowany ołtarz główny (2009-2010) oraz polichromia, kolejnym znajdujący się w prezbite-

14

rium ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej (2010)⁸². Następne elementy wyposażenia poddane konserwacji to: chrzcielnica, stacje drogi krzyżowej, ambona. Po przywróceniu prezbiterium dawnego splendoru rozpoczęto prace w południowym ramieniu transeptu: przy ołtarzu świętego Jana Nepomucena (il. 11 i 12) i ołtarzu Przemienienia Pańskiego. Działając dwutorowo, Stowarzyszenie „Rotunda” w imieniu parafii przeprowadziło także remont elewacji dzwonnicy towarzyszącej kościołowi (nowy szalunek, stolarka okienna, okapniki) (il. 13 i 14).

Wynikiem ogromu prac wykonanych przy kościele parafialnym w Krzeszowie jest nie tylko dobrze

15

utrzymana świątynia z jej częściowo odrestaurowanym wystrojem, ale również cenne z punktu widzenia badaczy nowe odkrycia i ustalenia naukowe, które – co rzadkość – zostały utrwalone w postaci sesji naukowej i będącej jej pokłosiem publikacji⁸³. Pozytywnym aspektem jest także wzrost świadomości wartości posiadanego zabytku wśród lokalnej społeczności. Przełożyło się to na zaangażowanie w prace przy kościele – wiele z nich wykonanych zostało w czynie społecznym⁸⁴.

Zespół kościelny w Hucie Krzeszowskiej

Na północnych rubieżach województwa podkarpackiego znajduje się otoczona lasami miejscowość Huta Krzeszowska, a w niej drewniany kościół parafialny pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego. Jego powstanie przypadło na okres, w którym wieś

wchodziła w skład Ordynacji Zamojskiej. Huta leżała na terenie wspomnianego już klucza krzeszowskiego ordynacji i należała do krzeszowskiej parafii. Zapewne z racji dużego oddalenia od siedziby parafii kolatorzy zdecydowali o postawieniu w Hucie kościoła filialnego (il. 15). Stało się to w 1766 roku, a jego budowę oraz wyposażenie fundowali wdowa po ordynacie Tomaszu Antonim Zamoyskim (zmarł 1751) Teresa Aniela z Michałowskich oraz ich syn Klemens⁸⁵. Po dziesięciu latach filia w Hucie Krzeszowskiej została przekształcona w samoistną parafię⁸⁶.

W 1882 roku rozebrano niewielki przedsionek poprzedzający świątynię od zachodu, a w jego miejsce została postawiona duża kruchta, niewiele ustępująca wielkością korpusowi nawowemu⁸⁷. Wewnątrz kościoła powiększono pierwotne główne wejście, zachowując chór w jego oryginalnym położeniu. W tym samym czasie została także wykonana polichromia zdobiąca ściany i sklepienia. Wnętrze korpusu nawowego ma formę trójnawowej hali nakrytej pozornymi sklepieniami kolebkowymi. Trójkątnie zakończone prezbiterium, o sklepieniu podobnym jak wspomniane, jest z obu stron flankowane przez niewielkie pomieszczenia pomocnicze. W 1922 roku odnowiono polichromię znajdującą się wewnątrz kościoła⁸⁸ oraz wykonano nowy szalunek⁸⁹. Trzy lata później postawiono ogrodzenie wokół zespołu kościelnego wraz z zachowanymi do dzisiaj kapliczkami. W 1949 roku nastąpiła duża zmiana w wyglądzie zewnętrznym świątyni – pokrywający ją do tej pory gont został zamieniony na

13. Krzeszów – dzwonnica przed remontem. Fot. B. Podubny, 2011

13. Krzeszów – bell-tower before restoration. Photo by B. Podubny, 2011

14. Krzeszów – dzwonnica po remoncie. Fot. B. Podubny, 2013

14. Krzeszów – bell-tower after restoration. Photo by B. Podubny, 2013

15. Huta Krzeszowska – zespół kościelny. Fot. B. Podubny, 2013

15. Huta Krzeszowska – church complex. Photo by B. Podubny, 2013

blachę. Kościół był jeszcze prawdopodobnie odnawiany w latach 60. XX wieku, lecz nie jest znany zakres tych prac.

Świątynia w Hucie Krzeszowskiej jest elementem większego założenia. W jego skład wchodzi drewniana dwukondygnacyjna dzwonnica (ok. 1882 r.), o kon-

najbardziej narażonych na zniszczenie elementów zrębu – podwalin. Remontowi poddano więźbę dachową, jak również zmieniono pokrycie dachu. Zamiast istniejącej blachy ocynkowanej położono blachę miedzianą (il. 16). Zadbano o estetykę elewacji, wymieniając szalunek oraz wykonując gzymsy podoka-

strukcji słupowo-ramowej, która usytuowana została na osi kościoła, przed jego głównym wejściem, w linii ogrodzenia. Dzwonnica jeszcze do 1971 roku była kryta gontem (dach i okapniki), który zamieniono na blachę⁹⁰. Na północ od świątyni postawiono drewnianą parterową plebanię (1905 r.)⁹¹. Jeszcze do 1983 roku towarzyszył jej bardzo ciekawy, również drewniany, podcieniowy spichlerz, który niestety został rozebrany⁹².

Przez ponad cztery dekady nie prowadzono większych prac przy kościele. Na początku XXI wieku jego stan wymagał podjęcia działań mających na celu zachowanie go dla kolejnych pokoleń wiernych. Zasadniczy etap prac rozpoczął się w 2008 roku, trwał dwa lata i objął swoim zakresem budynek świątyni⁹³. Zabezpieczona została jego statyka poprzez wymianę fundamentów (z ceglanych na kamienne) oraz

powe przy otworach okiennych. Przywrócono zabezpieczenie podwalin – został założony nowy fartuch z blachy miedzianej zamiast ocynku, który jednak wydaje się nieco krótszy niż ten istniejący jeszcze do lat 90. XX wieku⁹⁴ (il. 17). Pas wokół fundamentów wyłożono kostką granitową. Po wykonaniu najpilniejszych prac przy kościele, w 2010 roku przystąpiono do remontu towarzyszącej mu dzwonnicy. Zostały wymienione fundamenty oraz zniszczone elementy

16. Huta Krzeszowska – kościół parafialny po wymianie pokrycia dachowego. Fot. B. Podubny, 2009

16. Huta Krzeszowska – parish church after replacement of the roofing. Photo by B. Podubny, 2009

17. Huta Krzeszowska – kościół parafialny, stan obecny. Fot. B. Podubny, 2013

17. Huta Krzeszowska – parish church, the present state. Photo by B. Podubny, 2013

17

konstrukcyjne, a także zmieniono pokrycie dachowe. Elewacje dzwonnicy pokrył nowy szalunek, dodatkowo w otworach okiennych zamontowano nowe, drewniane, stałe żaluzje. Od 2012 roku trwały prace nad położeniem nowej, modrzewiowej podłogi – najpierw w przedsionku kościoła, następnie w korpusie nawowym. Postawiono również nowe ogrodzenie wokół terenu kościelnego.

Kolejnym etapem prac planowanych w kościele jest poddanie renowacji zabytkowego wyposażenia. W pierwszym rzędzie prace obejmą zespół trzech barokowych ołtarzy. W dalszej kolejności należałoby poddać konserwacji kolejne elementy – ambonę, chrzcielnicę, polichromię. Warto zatroszczyć się także o inne wyjątkowe dzieło: we wnętrzu dzwonnicy, na trzech ścianach partii przyziemia znajduje się iluzjonistyczna polichromia, która wymaga podjęcia pilnych prac konserwatorskich. Nie jest znany autorowi przykład dzwonnicy, a tym bardziej dzwonnicy drewnianej, której wnętrzu ozdobione byłoby w ten sposób. Polichromia utrzymana w tonacji błękitu ukazuje ściany zwieńczone belkowaniem z kroksztynami (część namalowana na osi belek stropowych). Belkowanie na ścianach bocznych dzwonnicy podtrzymywane jest kolumnami, pomiędzy którymi widnieją namalowane obrazy z wizerunkami: od południa Matki Boskiej

z Dzieciątkiem (il. 18), od północy Chrystusa⁹⁵. Po dokładniejszym obejrzeniu wykonanych fotografii można stwierdzić, że pod polichromią, przynajmniej na północnej ścianie, znajduje się starsza warstwa malowideł. W trzech miejscach – pod postacią Chrystusa, poza prawą krawędzią obrazu i w prawym dolnym jego rogu – widnieją monochromatyczne kontury postaci (il. 19). Wskazują one, że pierwotnie była to zapewne wielofiguralna, rozbudowana scena. Tym bardziej należy podjąć starania, aby oprócz konserwacji przeprowadzić dokładne badania polichromii w celu jej datowania oraz określenia funkcji⁹⁶.

Prace w opisanych powyżej obiektach sakralnych są na różnym etapie zaawansowania⁹⁷. W przypadku kościoła parafialnego w Ulanowie dopiero się rozpoczynają. Zabezpieczone są już struktury budynków w Krzeszowie i Hucie Krzeszowskiej, gdzie zadbano także o estetykę ich elewacji. Podejmowane są starania o poddanie konserwacji wyposażenia w Dąbrówce i Hucie Krzeszowskiej, w Krzeszowie natomiast jest ona w dużym stopniu zaawansowana. Nieco inna była specyfika prac wykonanych przy cmentarnym kościele w Ulanowie, gdzie rozpoczęte zostały najwcześniej, ale ich przyczyna była wyjątkowa. Remont świątyni nie zostaje ograniczony najczęściej do nich

samych – obejmowane są nim także inne zabytkowe elementy zespołów, na przykład dzwonnice. Zwiększa się również dbałość o ich otoczenie. Dylematem z punktu widzenia konserwatorskiego, jaki często pojawia się w trakcie remontów zabytkowych drewnianych świątyń, są różne możliwości pokrycia ich dachów i ścian. Podejście purystyczne nakazywałoby

18

zastosowanie w większości z nich gontu – zarówno na dach, jak i ściany. Tak postąpiono w przypadku kościółka na ulanowskiej nekropoli. W pozostałych przypadkach na ścianach pozostawiano szalunek⁹⁸, a pokrycie dachowe wymieniano na nowe, ale z blachy. Blacha na drewnianych świątyniach ma także uzasadnienie historyczne – na kościele parafialnym w Ulanowie jest już od 1901 roku. Wydaje się, że każdy przypadek powinien być rozpatrywany indywidualnie, chociaż z drugiej strony wiadomo, że właściciele preferują pokrycie blaszane. Ważne przy remontach drewnianych świątyń, których elewacje są najczęściej skromnie ozdobione detalem, jest zadbanie o wierne odtworzenie wymienianej stolarki (o ile jej forma jest zabytkowa, jeżeli nie – można odtworzyć poprzez analogię). Podział konstrukcyjnych elementów stolarki okiennej (ślemienia, szprosów) powoduje grę światłocienia – jednego z części składowych estetycznego odbioru elewacji. Autor wyraża nadzieję, że wszystkie wymienione w artykule obiekty już niedługo będą mogły okazać się w pełnej krasie, prezentując kunszt wielu pokoleń artystów, utrwalając pamięć o szczodrości fundatorów oraz dbałości ich duszpasterzy i parafian.

Śledząc remonty przeprowadzone podczas ostatnich lat w opisanych powyżej świątyniach, dostrzec można pewną wspólną cechę podejmowanych działań:

19

większość z nich nie odbyłaby się bez dużego, a nawet bardzo dużego zaangażowania osób nie będących za obiekty te bezpośrednio odpowiedzialnymi. Mowa tu między innymi o Stowarzyszeniu „Rotunda”, członkach rad parafialnych, wykonawcach prac, konserwatorach. Najczęściej są to osoby z doświadczeniem pracy w miejscowych samorządach, a więc znające urzędowe procedury, posiadające wiedzę i umiejętności niezbędne do sporządzania odpowiednich wniosków o dotacje. Zapewne nie wszystkie parafie mają tak oddanych parafian. Można byłoby zastanowić się, czy administratorzy zabytkowych świątyń nie powinni mieć merytorycznego wsparcia w strukturach swoich kurii, grupy odpowiednich fachowców zgromadzonych, przykładowo, przy konserwatorze diecezjalnym.

Podsumowując, należy oczywiście wyróżniać obiekty zadbane, podkreślać pracę i oddanie zabiegających o ich zachowanie właścicieli, pasjonatów,

18. Huta Krzeszowska – dzwonnica, polichromia. Fot. B. Podubny, 2013

18. Huta Krzeszowska – bell-tower, polychrome. Photo by B. Podubny, 2013

19. Huta Krzeszowska – dzwonnica, polichromia – zaznaczone fragmenty starszej warstwy. Fot. B. Podubny, 2013

19. Huta Krzeszowska – bell-tower, polychrome – marked fragments of older layer. Photo by B. Podubny, 2013

regionalistów oraz zaangażowanie urzędników. Ciągłe jednak zdarzają się przypadki miejsc, gdzie drewniana świątynia – świadek wiary i troski poprzedników – stoi opuszczona, zaniedbana. Zabytkowy drewniany kościół w nadszańskim Zarzeczcu nie ma już tyle szczęścia, co omówione świątynie w pobliskim Ulanowie. Usytuowany przy głównej drodze prowadzącej przez wieś, stoi w bezpośredniej bliskości młodszego, murowanego brata, prezentującego się okazale wskutek dbałości wiernych. Drewniany kościół, jak wiele jemu podobnych budowli, zapewne przegrał już z mурowaną nowością. Niestety, brakuje pomysłu na jego zagospodarowanie. Od wielu lat wyłączony z kultu, może już tylko pełnić funkcję składziku, a efektem

braku prac remontowych będzie zapewne wkrótce jego rozebranie.

Pragnę podziękować p. Dominikowi Komadzie – kierownikowi WUOZ Delegatury w Tarnobrzegu za udostępnienie materiałów, księżom proboszczom za udostępnienie świątyń, p. Kazimierzowi Gołdzie za udzielone informacje dotyczące prac remontowych oraz recenzentom za cenne uwagi. ■

Bartosz Podubny, historyk sztuki, starszy specjalista NID, wcześniej pracownik WUOZ Delegatura w Rzeszowie, Delegatura w Tarnobrzegu. Zajmuje się twórczością Ferdynanda i Stanisława Majerskich z Przemyśla. Sekretarz oddziału rzeszowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Regionalista.

Przypisy

- 1 W artykule opisano stan prac na koniec lipca 2013 r.
- 2 Sytuację tę dobrze ilustruje mapa zamieszczona na stronie internetowej Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919-1939, udostępniającej duży, niezwykle cenny zbiór historycznej kartografii. General-Karte von Central-Europa arkusz Rzeszów M5 została wydana przez K.u.k. Militärgeographisches Institut w Wiedniu w 1873 r. Omawianą mapę można oglądać pod adresem <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=1760208>.
- 3 Zostało to omówione m.in. w publikacji D. Skakaj, *Zarys dziejów powiatu biłgorajskiego w latach 1867-1939*, Biłgoraj 2005, s. 28-29.
- 4 Należy zwrócić uwagę, że na omawianym odcinku granica pomiędzy zaborami w dużej mierze pokrywała się z zachodnimi granicami Ordynacji Zamojskiej, co może świadczyć, że Zamoyscy, żywo zainteresowani integralnością swoich dóbr, starali się wpłynąć na korzystny dla nich układ demarkacyjny. W efekcie podziału większość ordynacji znalazła się w granicach zaboru rosyjskiego, w tym także Huta Krzeszowska oraz Krzeszów wchodzące w skład klucza krzeszowskiego. Patrz: *Plan klucza krzeszowskiego na tle Ordynacji Zamojskiej na pocz. XVII wieku*, [w:] K. Kuśnierz, *Miejskie ośrodki gospodarcze wielkich latyfundiów południowej Polski w XVI oraz XVII wieku*, Kraków 1989, s. 72.
- 5 T. Kumik, *Ulanów*, Ulanów 1992, s. 57.
- 6 W. Kowalski, *Uposażenie parafii archidiakonatu sandomierskiego w XV-XVIII wieku*, Kielce 1998, s. 19; J. Ataman, *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1985, s. 36.
- 7 D. Komada, *Historia parafii pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie*, [w:] *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, Krzeszów 2010, s. 16-17.
- 8 Np. mapa WIG z 1938 r. Pas 45 Słup 35 „LEŻAJSK”, Pas 46 Słup 35 „BIŁGORAJ” http://polski.mapywig.org/viewpage.php?page_id=7.
- 9 W 1946 r. wydzielono 14 województw, a od 1950 r. było ich 17. Reforma z 1975 r. wprowadziła podział na 49 województw; <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4575166/polska-wiadomosci-wstepne-podzialy-administracyjne.html>.
- 10 Kolej biegła od Przeworska, także przez Leżajsk, do Rozwadowa i w dużej mierze miała znaczenie strategiczne dla wojsk austriackich.
- 11 Warto zauważyć, że na terenie całego powiatu biłgorajskiego (Krzeszów, Huta Krzeszowska) do czasów I wojny światowej istniało zaledwie 7 km (!) bitych dróg; nie było kolei. D. Skakaj, jw., s. 67.
- 12 Za czasów tak zwanego dużego województwa rzeszowskiego (lata 1946-1975) San stanowił dla służb konserwatorskich swoistą granicę. Obszar samego województwa położony w promieniu 50-60 km od Rzeszowa był stosunkowo łatwy do kontrolowania, dostępny za pomocą samochodu służbowego lub komunikacji zbiorowej. Rzeka natomiast była przeszkodą – mała ilość przepraw mostowych, a czasami, w wyniku powodzi, całkowity brak możliwości przeprawy. Dlatego też na tych terenach pracownicy służb konserwatorskich pojawiali się rzadziej. Także dla służb późniejszego województwa tarnobrzckiego były to rubieże działalności. Obecnie sytuacja przedstawia się podobnie – obszar działania Delegatury w Tarnobrzegu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyśle pokrywa się w tej części z zasięgiem działalności urzędu z czasów istnienia woj. tarnobrzckiego. Uwagę swoją przedstawiam na podstawie rozmów z wieloletnimi konserwatorami wojewódzkimi – śp. Jerzym Turem oraz Zbigniewem Juchą.
- 13 J. Kowalski, *Placz ich zamienił się w radość. Rekonsekracja kościoła Świętej Trójcy w Ulanowie*, „Niedziela. Tygodnik Katolicki” 2005, nr 22, edycja sandomierska, <http://www.niedziela.pl/artukul/42382/nd/Placz-ich-zamienil-sie-w-radosc>.
- 14 Takie jak opisywane w artykule świątynie w Dąbrówce, Krzeszowie, Hucie Krzeszowskiej, ale również kościół w Kurzynie Średniej, kaplica w Olszowcach, czy też bardziej oddalona kaplica cmentarna w Zaklikowie.
- 15 W. Kowalski, *Uposażenie...*, jw., s. 356.
- 16 Tamże.
- 17 Ryszard Brykowski rozbudowę datuje na rok 1743, natomiast ostrożniejsza w datowaniu jest Grażyna Ruszczuk. Zob.: R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna diecezji*

- przemyskiej, „Nasza Przeszłość” 1976, t. XLVI, s. 72; G. Ruszczyk, *Drewniana architektura w Polsce*, Warszawa 2009, s. 355.
- 18 W. Gaj-Piotrowski, *Flisacki Ulanów. Studia z dziejów Ulanowa*, Stalowa Wola 1997, s. 30.
 - 19 Cz. Kielboń, *Ulanów, woj. tarnobrzskie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Lublin 1994, mpis w Archiwum WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu [dalej AWUOZTbg], s. 85.
 - 20 *Kronika kościoła parafialnego w Ulanowie*, fragment dotyczący kościoła Świętej Trójcy za: D. Garbacz, L. Witkowska, *Powiat niski i niżański*, Stalowa Wola 2004, s. 70.
 - 21 T. Kumik, jw., s. 86.
 - 22 „Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski” [dalej PBK], T. 1, cz. 2 *Prace badawcze i konserwatorskie przeprowadzone w latach 1999-2002 przy wybranych obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Przemyśl 2003, s. 307-309.
 - 23 Prace polegały m.in. na wymianie fundamentów, belek podwalinowych, wykonaniu izolacji, wymianie zniszczonych elementów konstrukcyjnych. Złożono ponadto nową więźbę dachową oraz w miejsce blachy przywrócono wcześniejsze pokrycie dachu gontem, zrekonstruowano część ścian, sklepienia i stropy (oprócz przedsionka), wykonano m.in. instalację przeciwpożarową, antywłamaniową i odgromową. PBK, T. 1, cz. 1 *Wykaz prac remontowych i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 1999-2002 przy obiektach zabytkowych województwa podkarpackiego*, Przemyśl 2003, s. 209-210.
 - 24 PBK, T. 1, cz. 2 *Prace badawcze...*, jw., s. 309.
 - 25 PBK, T. 2, *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2003-2006 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Przemyśl 2007, s. 209-210 (informacje oprac. S. Stępak); PBK, T. 1, cz. 1 *Wykaz prac...*, jw., s. 396.
 - 26 R. Sieroń, *Rekonsekracja kościoła w Ulanowie*, <http://www.sandomierz.opoka.org.pl/akt/index.php?id=1142>.
 - 27 Cz. Kielboń, *Ulanów, woj. tarnobrzskie. Studium...*, s. 27; M. Książek, *Zagadnienia genezy rozplanowania i typologii miast prywatnych XVI i XVII wieku w południowej Małopolsce*, Kraków 1988, s. 103-108.
 - 28 W. Gaj-Piotrowski, jw., s. 57-64.
 - 29 M.in.: R. Brykowski, jw., s. 70, 98; G. Ruszczyk, jw., s. 354; T. Kumik, jw., s. 75.
 - 30 W. Gaj-Piotrowski, jw., s. 13-21.
 - 31 Tamże, s. 70.
 - 32 Na rok 1868 wskazuje Cz. Kielboń, jednak są przekazy, że polichromia zdobiła już wnętrze świątyni w 1738 r. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta biała [dalej karta biała] *Ulanów. Kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela i św. Barbary*, oprac. Cz. Kielboń, 1991 r., AWUOZTbg; W. Gaj-Piotrowski, jw., s. 66.
 - 33 Wśród przedstawień są sceny odwołujące się wprost do wspomnianego, dawniej głównego zajęcia ulanowian – flisactwa: scena retmana z Matką Boską, czy też Jezus śpiący na łodzi. Innym ciekawym obrazem jest *Sąd Ostateczny* wzorowany na dziele Hansa Memlinga, który flisacy, bywając w Gdańsku, mogli podziwiać w oryginale.
 - 34 B. Gajewski, *Bieliny, wieś nad Sanem*, Stalowa Wola 1991, s. 6.
 - 35 *Kronika kościoła parafialnego w Ulanowie*, fragment dotyczący inwentarza za: D. Garbacz, L. Witkowska, *Powiat niski i niżański*, jw., s. 68; „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1901, z. 9, s. 338.
 - 36 „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1911, z. 9, s. 531.
 - 37 Karta biała: *Ulanów, Kościół parafialny...*, jw.
 - 38 W ich zakresie przebudowano zakrystię, wymieniono pokrycie dachowe oraz szalunek. Prace objęły także polichromię oraz ołtarze. T. Kumik, jw., s. 84-85.
 - 39 PBK, T. 1, cz. 1 *Wykaz prac...*, jw., s. 210.
 - 40 PBK, T. 3, cz. 2 *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Przemyśl 2011, s. 270 (informacje oprac. D. Komada).
 - 41 Tzw. teczka obiektu *Ulanów, kościół parafialny*, AWUOZTbg.
 - 42 Parafia wchodząca w 2. poł. XIX w. w skład dekanatu kańczuckiego, a następnie leżajskiego obejmowała m.in. miasta Rozwadów, Rudnik, Ulanów oraz kilkanaście wsi. *Schema-tismus universi cleri orientalis ritus catholicorum dioeceseos premisliensis pro anno domini 1867*, Premislae 1867, s. 42; *Šematizm vsego greko-katolič'kogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1938-39*, Pere-mišl' 1938, s. 60.
 - 43 W latach 1945-1946 najłatwiej było diecezji przemyskiej przejąć w legalny sposób zarząd nad opuszczonymi cerkwiami. W tym czasie na jej terenie udało się przywrócić do kultu 24 cerkwie, wśród nich także w Dąbrowce. Późniejsze przejęcia odbywały się nawet w sposób siłowy. Całości majątku cerkiewnego dąbrowieckiej parafii Kościół jednak nie zdołał przejąć: z posiadanych 47 h ziemi i 2 h lasu, po rozparcelowaniu ich na rzecz okolicznych mieszkańców w 1947 r., parafii pozostawiono tylko 6 h ziemi. A. Nałęcz, *Cerkwie grekokatolickie w Diecezji Przemyskiej po roku 1945*, Przemyśl 1988, s. 24; T. Majkowicz, *Kościół grekokatolicki w PRL*, [w:] *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, Przemyśl 1990, s. 258; *Dąbrowka cerkiew (d. pow. Nisko) – teczka obiektu utworzona przez służby konserwatorskie w czasie funkcjonowania tzw. dużego woj. rzeszowskiego*, Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie [dalej AWUOZRz].
 - 44 Do tej parafii należeli katolicy obrządku łacińskiego zamieszkujący do tej pory Dąbrowkę. *Rocznik Diecezji Sandomierskiej 2010*, Sandomierz 2012, s. 611-612.
 - 45 *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, województwo rzeszowskie, powiat niżański*, oprac. K. Kutrzebianka, mpis (fotokopia w zbiorach autora).
 - 46 *Dąbrowka cerkiew (d. pow. Nisko)*, tzw. teczka obiektu, jw.
 - 47 *Šematizm vsego greko-katolič'kogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1926*, Pere-mišl' 1926, s. 98; *Šematizm vsego greko-katolič'kogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1930*, Peremišl' 1930, s. 88.
 - 48 *Šematizm ... rik božij 1938-39*, jw., s. 60.
 - 49 *Šematizm vsego Klra greko-katolič'ckogo eparhij coedinenyh Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj, Peremišl' 1913*, s. 173.
 - 50 Za odczytanie i pomoc w interpretacji architektury świątyni w Dąbrowce dziękuję historykowi sztuki Ryszardowi Kwolkowi, pracownikowi OT NID w Rzeszowie.
 - 51 *Šematizm...*, Peremišl' 1913, jw.
 - 52 Polichromia powstała zapewne w 1883 r., o czym świadczą data na belce stropowej umieszczona od strony prezbiterium.
 - 53 Za udostępnienie dokumentacji pragnę podziękować p. Adamowi Martynie z Dąbrowki, członkowi rady parafialnej w Dąbrowce.
 - 54 Dodatkowo w dalszej części wizytacji podkreślono, że w tradycyjnym miejscu, gdzie w cerkwi umieszczano *De-esis*, nie ma tego przedstawienia tylko rzeźbiony krucyfiks. Ponadto wskazano, iż ołtarze boczne pochodziły z kościoła z Ulanowa. Według autora artykułu cerkiew w Dąbrowce

- jest przykładem latynizacji architektury cerkiewnej, jednak w tym szczególnym przypadku wydaje się, że to raczej budowla kościelna pełniła funkcję cerkwi. Archiwum Państwowe w Przemyślu, zespół Archiwum Biskupstwa Greckokatolickiego w Przemyślu, sygn. 299 za: E. Zawaleń, *Przemiany w osiemnastowiecznej architekturze cerkiewnej na przykładzie diecezji przemyskiej*, [w:] Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, t. 5, Przemyśl 2000, s. 229.
- 55 H. Borcz, *Z dziejów parafii Pysznica /Niniejszy szkic sporządzony został w oparciu o przygotowaną pracę ks. R. Oleksaka monografię parafii Pysznica, oraz wybrane archiwalia/*, mpis przechowywany w Archiwum Parafii w Pysznicy, s. 5-7.
 - 56 Opis zawarty w ostatnio wydanym *Leksykonie drewnianej architektury...* jest najprawdopodobniej bezkrytycznie przepisany z karty ewidencyjnej świątyni (m.in. opisuje belkę tęczową, która nie istnieje, co zresztą widać na załączonych do opisu zdjęciach). Ciekawy skądinąd *Leksykon...* zawiera niestety wiele błędów faktograficznych, co nie czyni go wiarygodnym źródłem wiedzy. *Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia*, t. I (A-L), Rzeszów 2011, s. 56-57.
 - 57 Przed remontem okna były ze ślęmiem, nadślęmię i podślęmię były dwuskrzydłowe, a skrzydła ośmiokwaterowe w czterech rzędach. *Dąbrówka cerkiew (d. pow. Nisko)*, tzw. teczka obiektu, jw.; fotografie z AWUOZRz: *Dąbrówka, cerkiew drewniana*, fot. Kaczorowska, 1956 r., *Dąbrówka, cerkiew*, fot. J. Żurawski, 1960 r., *Dąbrówka, cerkiew*, fot. M. Wajdowicz, VI 1972 r.
 - 58 Informacja o świątyni napisana ręcznie przez ówczesnego proboszcza ks. Stanisława Matyka, opieczętowana i datowana 1.01.1980 r., umieszczona na ścianie kruchty.
 - 59 Wprawdzie autor karty białej podaje, że belka istnieje, ale nie widać jej na załączonych do karty zdjęciach. Karta biała, *Dąbrówka. Cerkiew greko-katolicka, ob. kościół parafialny p.w. św. Onufrego i Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny*, oprac. P. Błasiak, 2005 r.; Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta zielona [dalej karta zielona] *Dąbrówka. Kościół*, oprac. Styczeń, 1959 r., AWUOZTbg.
 - 60 Za udostępnienie projektu oraz cenne informacje dziękuję p. Adamowi Martynie z rady parafialnej w Dąbrówce.
 - 61 Relacja A. Martyny; PBK, T. 3, cz. 1 *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Przemyśl 2011, s. 129-130 (informacje oprac. D. Komada).
 - 62 Ślady osadnictwa w Krzeszowie pochodzą z okresu wczesnego średniowiecza. Już w XIV w. był siedzibą starostwa niegrodowego. Okres prosperity przeżywał od k. XVI w., kiedy stał się własnością Zamoyskich. Prawa miejskie z 1640 r. usankcjonowały istnienie prężnie funkcjonującej miejscowości. Spowolnienie rozwoju przyszło wraz z rozbiorami i wytyczeniem granicy na Sanie. Po powstaniu styczniowym oraz w wyniku reform utracił prawa miejskie.
 - 63 K. Kuśnierz, jw., s. 68.
 - 64 D. Komada, jw., s. 26.
 - 65 Tematykę tę przybliży artykuł Mariusza Czuby *Architektura drewnianego kościoła Fundacji Antoniny z Zahorowskich Zamoyskiej w Krzeszowie*, [w:] *Kościół...*, jw., s. 41-46.
 - 66 A. Szykuła-Żygawska, Michał Wurtzer młodszy autor ołtarza głównego w kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie nad Sanem, [w:] *Kościół...*, jw., s. 135-148.
 - 67 Nie możemy się tylko zgodzić ze stwierdzeniem, że duża liczba ołtarzy w Krzeszowie stosowna była „bardziej do murowanej świątyni miejskiej niż parafialnego kościoła wiejskiego”, gdyż w tym czasie Krzeszów był miastem (od 1640 r.), dużym portem rzeczny i przeżywał swój okres prosperity – por. J. Sito, *Nieznane prace Thomasa Huttera w Krzeszowie nad Sanem*, [w:] *Kościół...*, jw., s. 173. Patrz także: Cz. Kielboń, *Krzeszów n. Sanem, gm. Krzeszów, woj. Tarnobrzskie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Lublin 1989, mpis w AWUOZTbg, s. 32-42; K. Kuśnierz, jw., s. 67-69.
 - 68 D. Komada, jw., s. 24-25.
 - 69 Archiwum Akt Nowych [dalej AAN], zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [dalej MWRIOP], sygn. 711, s. 92.
 - 70 Według informacji w karcie białej wyremontowano szalunek oraz „przystąpiono do uzupełnienia pokrycia dachowego” – por. karta biała *Krzeszów. Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP*, oprac. Cz. Kielboń, 1991 r., AWUOZTbg.
 - 71 AAN, zespół MWRIOP, sygn. 711, s. 89, 93.
 - 72 D. Komada, jw., s. 25.
 - 73 Karta zielona, *Krzeszów. Kościół p.w. Narodzenia NMP*, oprac. Rusińska-Kurzątkowska, 1953 r., AWUOZRz.
 - 74 W 1950 r. wyremontowano przedsionek, pomalowano dach, zaimpregnowano szalowanie, założono instalację elektryczną; w 1976 r. ostatni element kościoła kryty gontem – przedsionek – został pokryty blachą; w 1983 r. wymieniono zniszczone elementy więźby; w 1991 r. wymieniono orynnowanie, wzmocniono fundamenty; D. Komada, jw., s. 25; karta biała *Krzeszów. Kościół...*, jw.
 - 75 D. Komada, jw., s. 26.
 - 76 Jeszcze do 1976 r. dzwonnica i kaplica kryte były gontem. D. Komada, jw., s. 25; karta biała *Krzeszów. Kapliczka na cmentarzu kościelnym /"Ossarium"*, oprac. Cz. Kielboń, 1991 r., AWUOZTbg.
 - 77 D. Komada, jw., s. 21.
 - 78 Tamże.
 - 79 W zbiorach zabytków ruchomych parafii znajduje się między innymi bardzo cenny zespół szat liturgicznych, głównie ornatów.
 - 80 http://krzeszow.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=53.
 - 81 Zestawienie prac zostało sporządzone przez autora na podstawie sprawozdań rocznych z działalności Stowarzyszenia dostępnych na jego stronie internetowej: lata 2006 i 2007 – http://krzeszow.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=50:raportowanie&catid=34:news; 2008 r. – http://krzeszow.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=55:info&catid=34:news; 2009 r. – http://krzeszow.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=64:info&catid=35:stw; 2010 r. – plik Word pobrany ze strony <http://krzeszow.org.pl/index.php?limitstart=48>; 2011 r. – http://krzeszow.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=120:zebranie&catid=35:stw; 2012 r. – <http://krzeszow.org.pl/index.php?limitstart=6>.
 - 82 Prace zaplanowano w ten sposób, aby dotyczyły jakiejś konkretnej przestrzeni w kościele; w pierwszym rzędzie było to prezbiterium, następnie transept południowy. Oczywiście pracami objęto również inne, pomniejsze elementy wystroju, np. żyrandole.
 - 83 Konferencja pn. „Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej” miała miejsce w Krzeszowie 20 września 2010 r. i była ważnym wydarzeniem dla jego mieszkańców. Uczestniczył w niej ks. Wacław Tomasz

Depo, biskup ordynariusz diecezji zamojsko-lubaczowskiej, a także liczne grono referentów reprezentujących różne ośrodki naukowe. Pokłosiem stała się publikacja pod tym samym tytułem, której redaktorem był artysta konserwator zabytków Stanisław Kłosowski.

- 84 Czy wszystko to byłoby możliwe, gdyby nie Stowarzyszenie „Rotunda”? Raczej nie. Jego członkowie angażowali się w pozyskiwanie funduszy, poczynając od donatorów z własnego otoczenia, kończąc na funduszach unijnych. Nie tylko rozważali, na co przeznaczyć pozyskane środki, pochylając się nad każdą złotówką, ale często sami brali udział w pracach fizycznych.
- 85 A. Szykuła-Żygawska, *Od Karola Burzyńskiego do Michała Wurtzera młodszego. Warsztat rzeźbiarski z poł. XVIII wieku w Ordynacji Zamoyskiej*, Lublin-Zamość 2012, s. 18, 24; karta biała *Huta Krzeszowska. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego*, tekst oprac. Cz. Kielboń, 1991 r., AWUOZTbg.
- 86 *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce* [dalej KZSP], t. VIII, z. 3 Powiat biłgorajski, oprac. M. Kwiczala, K. Szczepkowska, R. Brykowski, Warszawa 1960, s. 13.
- 87 Kopia „Projektu rozbudowy kościoła w Hucie Krzeszowskiej” w AWUOZTbg; karta biała *Huta Krzeszowska. Kościół...*, jw.
- 88 AAN, zespół MWRiOP, sygn. 704, s. 351-355.
- 89 Karta biała *Huta Krzeszowska. Kościół...*, jw.
- 90 Karta biała *Huta Krzeszowska. Dzwonnica przy kościele parafialnym*, tekst oprac. Cz. Kielboń, 1991 r., AWUOZTbg.
- 91 *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, t. 42, *Województwo tarnobrzeskie*, oprac. D. Komada, Warszawa 1990, s. 46.
- 92 29 kwietnia 1983 r. spichlerz częściowo się spalił (dach i część tylnej ściany). Niestety, został on rozebrany, pomimo

tego, że pożar nie strawił całości obiektu i zachowała się jego najcenniejsza, frontowa część. *Zabytkowy spichlerz plebański w Hucie Krzeszowskiej. Inwentaryzacja*, oprac. J. Górak, 1982 r., AWUOZTbg; tzw.teczka obiektu *Huta Krzeszowska*, AWUOZTbg.

- 93 Na podstawie PBK, T. 3, cz. 1, jw., s. 177 (informacje oprac. D. Komada); tzw.teczka obiektu *Huta Krzeszowska*, AWUOZTbg.
- 94 Patrz karta biała *Huta Krzeszowska. Kościół...*, jw. Jeszcze w 1959 r. fartuch świątyni wykonany był z gontu – karta zielona *Huta Krzeszowska. Kościół paraf. p.w. Podwyższenia Krzyża*, oprac. M. Augustowska, 1959 r., AWUOZTbg.
- 95 O istniejącej polichromii wspomnieli Czesław Kielboń w cytowanej karcie dzwonnicy oraz w KZSP, t. VIII, z. 3, s. 14.
- 96 Interesujący jest powód ozdobienia wnętrza dzwonnicy. Polichromia mogła być przeniesiona z przedsionka, który został rozebrany w czasie rozbudowy kościoła, a może dzwonnica pełniła także funkcję kaplicy. Należy też rozważyć, choć jest to mało prawdopodobne, czy obecnie wolno stojąca dzwonnica nie była wcześniej częścią świątyni.
- 97 Patrz uwaga w przypisie nr 1. W 2014 roku prowadzone są dalsze prace przy kościele parafialnym w Ulanowie (wymiana pokrycia dachowego na blachę miedzianą oraz wymiana szalunku). Kontynuowana jest również konserwacja cennego wyposażenia świątyni w Krzeszowie (ukończony ołtarz św. Mikołaja, trwają prace przy ołtarzach Świętej Anny Samotrzeć i Jezusa Ukrzyżowanego). Natomiast w Hucie Krzeszowskiej od konserwacji ołtarza głównego rozpoczęto prace przy wystroju wnętrza kościoła.
- 97 Co jest najbardziej uzasadnione w przypadku Krzeszowa, gdzie jest on artystycznie ukształtowany.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 704, sygn. 711

Archiwum WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu

tzw.teczka obiektu *Huta Krzeszowska*

tzw.teczka obiektu *Ulanów, kościół parafialny*

Kopia „Projektu rozbudowy kościoła w Hucie Krzeszowskiej”

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta zielona:

Dąbrówka. Kościół, oprac. Styczeń, 1959 r.

Huta Krzeszowska. Kościół paraf. p.w. Podwyższenia Krzyża, oprac. Augustowska M., 1959 r.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta biała:

Dąbrówka. Cerkiew greko-katolicka, ob. kościół parafialny p.w. św. Onufrego i Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny, oprac. Błasiak P., 2005 r.

Huta Krzeszowska. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, tekst oprac. Kielboń Cz., 1991 r.

Huta Krzeszowska. Dzwonnica przy kościele parafialnym, tekst oprac. Kielboń Cz., 1991 r.

Krzeszów. Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP, oprac. Kielboń Cz., 1991 r.

Krzeszów. Kapliczka na cmentarzu kościelnym /"Ossarium"/, oprac. Kielboń Cz., 1991 r.

Ulanów. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Barbary, tekst oprac. Kielboń Cz., 1991 r.

Archiwum WUOZ Delegatura w Rzeszowie

tzw.teczka obiektu *Dąbrówka cerkiew (d. pow. Nisko)* utworzona przez służby konserwatorskie w czasie funkcjonowania tzw. dużego woj. rzeszowskiego

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, tzw. karta zielona, *Krzeszów. Kościół p.w. Narodzenia NMP*, oprac. Rusińska-Kurzątkowska, 1953 r.

fotografie:

Dąbrówka, cerkiew drewniana, 1956, fot. Kaczorowska

Dąbrówka, cerkiew, 1960, fot. J. Żurawski

Dąbrówka, cerkiew, VI 1972, fot. M. Wajdowicz

Dokumentacje i opracowania:

Borc H., *Z dziejów parafii Pysznica /Niniejszy szkic sporządzony został w oparciu o przygotowaną pracę ks. R. Oleksaka monografię parafii Pysznica, oraz wybrane archiwalia/*, mpis w Archiwum Parafii w Pysznicy.

Górak J., *Zabytkowy spichlerz plebański w Hucie Krzeszowskiej. Inwentaryzacja*, 1982, Archiwum WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, województwo rzeszowskie, powiat niżański, Kutrzebianka K. (oprac.), mpis, fotokopia w zbiorach autora.

Kiełboń Cz., *Krzeszów n. Sanem gm. Krzeszów, woj. Tarnobrzесьkie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Lublin 1989, mpis w Archiwum WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu.

Kiełboń Cz., *Ulanów, woj. tarnobrzесьkie. Studium historyczno-urbanistyczne*, Lublin 1994, mpis w Archiwum WUOZ Delegatura w Tarnobrzegu.

Kronika kościoła parafialnego w Ulanowie, fragment dotyczący kościoła Świętej Trójcy za: Garbacz D., Witkowska L., Powiat niski i niżański, Stalowa Wola 2004.

Literatura:

Ataman J., *Zarys dziejów diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego*, Przemyśl 1985.

Brykowski R., *Drewniana architektura kościelna diecezji przemyskiej*, „Nasza Przeszłość” 1976, t. XLVI.

Czuba M., *Architektura drewnianego kościoła Fundacji Antoniny z Zahorowskich Zamoyskiej w Krzeszowie*, [w:] Kłosowski S. (red.), *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, Krzeszów 2010.

Gaj-Piotrowski W., *Flisacki Ulanów. Studia z dziejów Ulanowa*, Stalowa Wola 1997.

Gajewski B., *Bieliny, wieś nad Sanem*, Stalowa Wola 1991.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. VIII, z. 3 Powiat biłgorajski, Kwiczala M., Szczepkowska K., Brykowski R. (oprac.), Warszawa 1960.

Komada D., *Historia parafii pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie*, [w:] Kłosowski S. (red.), *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, Krzeszów 2010.

Kowalski W., *Uposażenie parafii archidiaconatu sandomierskiego w XV-XVIII wieku*, Kielce 1998.

„Kronika Diecezji Przemyskiej” 1901, z. 9.

„Kronika Diecezji Przemyskiej” 1911, z. 9.

Książek M., *Zagadnienia genezy rozplanowania i typologii miast prywatnych XVI i XVII wieku w południowej Małopolsce*, Kraków 1988.

Kumik T., *Ulanów*, Ulanów 1992.

Kuśnierz K., *Miejskie ośrodki gospodarcze wielkich latyfundiów południowej Polski w XVI oraz XVII wieku*, Kraków 1989.

Leksykon drewnianej architektury sakralnej Podkarpacia, t. I (A-L), Zieliński K. (red.), Rzeszów 2011.

Majkowicz T., *Kościół greckokatolicki w PRL*, [w:] Stępień S. (red.) *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 1, Przemyśl 1990.

Nałęcz A., *Cerkwie grekokatolickie w Diecezji Przemyskiej po roku 1945*, Przemyśl 1988.

„Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski”, T. 1, cz. 1 *Wykaz prac remontowych i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 1999-2002 przy obiektach zabytkowych województwa podkarpackiego*, Schild M., Stęchły J., Zając I. (oprac.), pod kierunkiem Czuby M. (red.), Przemyśl 2003.

„Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski”, T. 1, cz. 2 *Prace badawcze i konserwatorskie przeprowadzone w latach 1999-2002 przy wybranych obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Schild M., Stęchły J., Zając I. (oprac.), pod kierunkiem Czuby M. (red.), Przemyśl 2003.

„Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski”, T. 2 *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2003-2006 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Schild M., Stęchły J., Zając I. (oprac.), pod kierunkiem Czuby M. (red.), Przemyśl 2007.

„Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski”, T. 3, cz. 1 *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Schild M., Zając I. (oprac.), pod kierunkiem Stojak G. (red.), Przemyśl 2011.

„Podkarpacki Biuletyn Konserwatorski”, T. 3, cz. 2 *Wykaz prac konserwatorskich i remontowo-konserwatorskich wykonanych w latach 2007-2010 przy obiektach zabytkowych z terenu województwa podkarpackiego*, Schild M., Zając I. (oprac.), pod kierunkiem Stojak G. (red.), Przemyśl 2011.

Rocznik Diecezji Sandomierskiej 2010, Kida K. (red.), Sandomierz 2012.

Ruszczyk G., *Drewniana architektura w Polsce*, Warszawa 2009.

Schematismus universi cleri orientalis ritus catholicorum dioeceseos premisliensis pro anno domini 1867, Premislae 1867.

„Šematizm’ vsego Klra greko-katoličeskogo eparhij coedinenyh” *Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj*, Peremyśl’ 1913.

„Šematizm vsego greko-katoličeskogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1926”, Peremyśl’ 1926.

„Šematizm vsego greko-katoličeskogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1930”, Peremyśl’ 1930.

Šematizm vsego greko-katolič'kogo duhovenstva zlučenih eparhij Peremyskoj, Camborskoj i Čanockoj na rik božij 1938-39, Peremišl' 1938.

Sito J., *Nieznane prace Thomasa Huttera w Krzeszowie nad Sanem*, [w:] Kłosowski S. (red.), *Kościół parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej*, Krzeszów 2010.

Skakaj D., *Zarys dziejów powiatu biłgorajskiego w latach 1867-1939*, Biłgoraj 2005.

Szykuła-Żygawska A., *Michał Wurtzer młodszy autor ołtarza głównego w kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Krzeszowie nad Sanem*, [w:] Kłosowski S. (red.), *Kościół*

parafialny w Krzeszowie na Podkarpaciu skarbnicą sztuki sakralnej, Krzeszów 2010.

Szykuła-Żygawska A., *Od Karola Burzyńskiego do Michała Wurtzera młodszego. Warsztat rzeźbiarski 2 poł. XVIII wieku w Ordynacji Zamoyskiej*, Lublin-Zamość 2012.

Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, t. 42, Województwo tarnobrzezkie, Komada D. (oprac.), Warszawa 1990.

Zawaleń E., *Przemiany w osiemnastowiecznej architekturze cerkiewnej na przykładzie diecezji przemyskiej*, [w:] Stępień S. (red.) *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*, t. 5, Przemyśl 2000.

Summary

Wooden churches regain their glamour – conservation works at the selected monuments of the north-eastern basin of the San river (the northern part of the Podkarpackie Voivodeship), the cases of Ulanów, Dąbrówka, Krzeszów and Huta Krzeszowska

The article presents a group of wooden churches located in the northern part of the Podkarpackie Voivodeship, in the area of the Nisko county. The county is divided by the San river, and the monuments in question are located on the right-bank part, at a close distance from each other. In the introduction the author presents the reasons for selecting the churches in Dąbrówka, Krzeszów, Huta Krzeszowska and Ulanów. The main argument was the fact that they have been subjected to serious repair and maintenance works in recent years. Another one is an attempt to present these not well-known monuments to a wider audience. Then the reasons for their limited recognition are explained. The article also briefly discusses the context of a historic changes of national and governmental affiliation of the area where the churches are located and the effects of them.

In the next part of the text, which is fundamental for the article, the author presents individual monuments. First, the cemetery church in Ulanów is described. Its fire in 2002 drew greater attention to other surviving wooden churches in the area. Works at this temple have already been accomplished, while in recent years a renovation of the parish church in Ulanów were started (another monument described in the article). The description of particular monuments includes their history presented in a synthetic manner, a short description of the buildings with a focus on the most significant parts, as

well as a reference to the valuable elements of the equipment. A greater emphasis was put on the presentation of the known repair and maintenance works from around 19th century, through the 20th century, and finally underlining the works carried out in recent years. A longer paragraph is devoted to another wooden church situated in Dąbrówka because the building has several enigmatic features suggesting that it should become an object of a broader historical and architectural research. After the description of the recent conservation works concerning the monuments, the article shows the direction in which the subsequent projects proposed by the owners should follow, and it suggests other objectives as worth considering. This is the case of the description of the next church located in Huta Krzeszowska. In the church bell tower there is a polychrome under which the author noticed another, older painted layer. Owing to the condition of the polychrome, it is suggested to urgently examine it and perform conservation works. The last monument described is located in Krzeszów. It is an extraordinary church, owing to its form, size and an exceptionally precious inner decoration. In this case, attention was focused on local Association "Rotunda" which made a great contribution to rescue and gradually restore the church in Krzeszów. The article is summed up by a short description of the progress of works on particular monuments and the presentation of conclusions. They relate to the applied method of covering wall and roof. It is also emphasized that there is a need of care for accurate reproduction of woodwork. Another conclusion is a visible great commitment of the parishioners to the preparation and conduct of the repair works. A final remark concerns other churches which, unfortunately, are not treated with such care as the described ones. The church in Zarzecze, close to Ulanów, was given as an example.